

- Глушкова Т.М. Разлуки нет. Стихи.-М.,1981,
- Вознесенский А.А. Витражных дел мастер. Стихи.-М.,1980.
- Евтушенко Е.А. Избранные произведения: В 2 т.-М.,1980.-Т.1.
- Евтушенко Е.А. Избранные произведения: В 2 т.-М.,1980.-Т.2.
- Евтушенко Е.А. Утренний народ. Новая книга стихов.- М.,1978.
- Земская Е.А. Современный русский язык.-М.,1973.
- Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование//Языковая номинация (виды наименований).-М.,1977.
- Мартынов Л.Н. Золотой запас. Книга стихов.-М., 1981.
- Русская грамматика.-М.,1982.-Т.1.
- Словарь современного русского литературного языка: В 17 т.-М.,1950-1965.
- Эскович Н.Л. За первым взглядом. Стихи.-М.,1983.

Л.Є.Азарова

Складноскладені іменники як самостійні лексико-граматичні одиниці

Складноскладені іменники в сучасній українській мові становлять самостійний граматичний клас слів з номінативною функцією. Складноскладені іменники сформувалися унаслідок поєднання двох чи більше іменників, які становлять «єдність взаємозумовлених значень, виражених в єдності форми» семантично цілісної номінативної одиниці [1:6].

Добираючи словотвірний мовний матеріал, ми брали до уваги лексико-графічне закріплення одиниць і частотність уживання їх у функції слів. При цьому розмежовувались складноскладені іменники і подібні до них за формою й функцією апозитивні словосполучення. Зіставлення складноскладених іменників і апозитивних словосполучень у певних межах (як різного рівня одиниць, що мають спільну ознаку номінативності й аналогічну зовнішню форму), вважається головною проблемою виявлення розрізнювальних особливостей складноскладених іменників та апозитивних словосполучень.

Апозитивне словосполучення будується на синтагматичних відношеннях, коли прикладка виступає означенням до означуваного слова, уточнюючи предмет думки чи вносячи додаткове оцінне значення до змісту номінації [2:126]. Основна маса апозитивних словосполучень має емоційно-експресивну оцінку – означаючий компонент може мати значення якісної характеристики, наприклад: *яр-зерно, мрія-казка, зима-зарійниця, жар-птиця, майстри-морози, місяць-молодик, мачуха-пурга,*

промінь-сміх, сміх-озвін, зрад-зілля, рай-зілля, огонь-трава, хлопчик-немовля, дівчина-підліток, юнак-лицар, хлопець-богатир, казка-байка, катина-матина, тополі-сторожі, злодій-крадій, переможці-люди, святвечір. О.О.Шахматов характеризує прикладку як «залежне слово» у словосполученні, «яким у формі іменника визначається властивість-якість або родова ознака головного слова» [4:279]. Це ми спостерігаємо у словах: *дизель-мотор, блок-система, нуль-система, гіганти-новобудови, робітник-токар, цех-автомат, вектор-індекс* та ін.

Компоненти складноскладеного іменника або рівноправні у смысловому відношенні – коли іменник утворюється сполученнями сурядного характеру, що включають як антонімічні, так і синонімічні відношення (*південь-північ, ввіз-вивіз, розтяг-стиск, спогади-думи, стежки-доріжки*), або ж нерівноправні – коли між ними існують послаблені логікоалежні і синтаксичні відношення (тоді складноскладені іменники утворюються за моделлю апозитивного типу), що виражається у вигляді конкретизації одного компонента другим (*лікар-еколог, лікар-терапевт* і т.п.). Такі логіко-синтаксичні відношення мають місце у випадку взаємної конкретизації компонентів (*грам-молекула, грам-калорія, матриця-функція, ват-година, ват-секунда, люкс-година, літако-віліт*). При цьому компоненту-конкретизатору не властиві оцінні ознаки. Компонент-конкретизатор, який диференціює складноскладений іменник серед однорідних предметів чи явищ, бере участь у формуванні всього значення складноскладеного іменника. Виняток становлять складноскладені іменники-терміни, утворення яких мотивується екстралінгвістичним фактором: наявністю у позначуваному предметі характерної постійної ознаки, виділеної переважно на основі схожості при порівнянні з чимось при зіставленні предмета з іншим за його постійною функцією. Це слова, що позначають давні народні назви рослин (*плакун-трава, розрив-трава, цар-трава, цар-зілля*); назви представників тваринного світу (*тила-риба, голка-риба, змій-жеретій*), а також деякі номінації побутових реалій і збірних понять (*томат-пюре, костюм-трійка, огірки-жовтяки, гриби-ягоди*). Такі складноскладені іменники мають лексикографічну закріплennість компонентів, що втрачають мотивованість значення, і ця втрата перетворюється у граматичну маркованість (*Волга-Дон, Іван-і-Марія, місто-герой, життя-буття, гори-кручі, євшан-зілля, Мар'ян-корінь, яйце-райце*).

У семантичному відношенні наведені вище апозитивні словосполучення історично становили собою зв'язок самостійних одиниць із певним

лексичним значенням, але один компонент ніс велике лексичне навантаження («означуване»), а прикладка у складі апозитивного словосполучення виступала епітетом, яким по-різному характеризувався предмет думки: а) за схожістю (*війна-пожежа*); б) за функцією (*титання-пастка*); в) за особливістю форми, розміру (*сосни-гіганти*) і т.п.[2:19].

Із розвитком мови і мислення в пізнавальній діяльності людей складноскладені іменники набували цілісності семантики, яку вже не можна розчленувати на складові, не порушуючи семантики нової складноскладеної лексеми. Членування структури семантики новоутворюваної лексичної одиниці можливе тільки в рамках етимологічного аналізу чи словотворчого розбору (при аналізі словотворчих засобів слова). В усіх інших випадках штучне членування на окремі смислові компоненти призводить щонайменше до неточності, а найголовніше – воно переїнакшує зміст складноскладеного іменника. Адже «у складному слові складові його основи виступають як єдиний комплекс» [3:17]. Наприклад, членування семантики складноскладеного іменника *вагон-ресторан* на компоненти «вагон» і «ресторан» викликає уявлення про окремі предмети: це вагон (один предмет) і ресторан (інший предмет), в той час складноскладений іменник *вагон-ресторан* означає назгу-термін для спеціального предмета-вагона, який використовується як ресторан для обслуговування пасажирів у харчуванні. Завдяки різним способам словотворення й утворення словосполучень розрізняють вагони пасажирські й вантажні, самохідні й несамохідні, універсальні та спеціалізовані: *ізотермічні, напіввагони, вагони-платформи, вагони-цистерни*.

Розмежовуючи складноскладені іменники й подібні до них за формою апозитивні словосполучення, ми користувались методом трансформації, за яким прикладка в апозитивному словосполученні може бути замінена прікметником чи дієпрікметником (*красуня-дівчина – красива дівчина*) або перетворена у порівняльний зворот (*зима-чарівниця – зима ніби чарівниця*). Складноскладені іменники, як правило, не допускають такої трансформації. Якщо ж вона й можлива в окремих випадках, то значення складноскладеного іменника не буде ідентичним до змісту атрибутивного словосполучення, утвореного внаслідок трансформації складноскладного іменника. Так, наприклад, складноскладений іменник *каса-автомат* означає особливий автоматичний прилад. При перетворенні цього складноскладеного іменника в атрибутивне словосполучення (*автоматична каса*) – це словосполучення означає предмет, виражений іменником

(*каса*) з його характерною особливістю. Таким чином, атрибутивне словосполучення називає предмет розчленовано: *каса* (яка?) автоматична. Зміст складноскладеного іменника нечленований [2:20].

Будучи лексично й граматично членованою одиницею, апозитивне словосполучення становить два члени речення (або три, якщо воно трикомпонентне), при цьому прикладка завжди виступає як означення. Крім того, апозитивне словосполучення виявляє потенційну предикацію, через що, користуючись традиційним методом трансформації, апозитивне словосполучення можна перетворити у складнопідрядне речення: наукові дослідження проводились у *хаті-лабораторії* (*хата, яка є лабораторією*). Складноскладений іменник не припускає синтаксичного членування, виступає одним членом речення.

У словосполученнях із прикладкою порядок слідування компонентів вільний. У ньому можливе змінення порядку компонентів. У складноскладених іменниках порядок слідування компонентів фіксований, його змінювання неможливе, наприклад: *лікар-педіатр, але не «педіатр-лікар», цар-зілля, але не «зілля-цар»*.

Апозитивні словосполучення у словниках не відображаються, тому що вони становлять одиниці синтаксичного рівня, продукт індивідуальної мовленнєвої творчості. Складноскладені іменники здебільшого фіксуються словниками сучасної української мови у зв'язку з розвитком лексики різних сторін людської діяльності, техніки, науки, мистецтва: *вектор-стовпець, індекс-регистр, оператор-вираз, інженер-адмірал, націонал-соціаліст, дельта-проміння, лікар-генетик*.

У деяких випадках співвіднесеність одиниць із складноскладеним іменником встановлюється нами за аналогією до однорідних складових іменників, які мають лексикографічну закріпленість і входять до складу однорідної лексичної кореляції. Під однорідною лексичною кореляцією розуміємо зв'язок певних частин складних слів, що мають у семантиці один спільний для групи компонент, який вказує на відношення кожного окремого поняття з поняттями одного роду. Вони розрізнюються й іншим компонентом (частіше всього другим), який виражає видову відмінність серед понять одного роду. За приклад може слугувати один із рядів однорідної лексичної кореляції: складноскладений іменник *льон-довгунець* означає особливий вид льону; другий компонент «довгунець» шляхом конкретизації дозволяє розпізнавати цей вид льону серед інших, наприклад: *льон-кудряш, льон-рошенець*.

Складноскладений іменник *метелик-капустянка* означає особливий вид метеликів. Другий компонент лексеми «*капустянка*» шляхом конкретизації дає можливість розрізняти цей вид метеликів серед інших, наприклад: *метелик-адмірал, метелик-бражник, метелик-коконопряд, метелик-листковертка, метелик-огнівка, метелик-перламутрівка, метелик-макагон, метелик-парусник* і т.п. Так само в загальному понятті *риба* визначають видові поняття за допомогою порівняння елементів їх форми чи функції з предметами побуту людей: *молот-риба, меч-риба, пила-риба, ремінь-риба, порожняк-риба*.

Окремий різновид однорідної лексичної кореляції становлять лише ті складноскладені іменники, які об'єднуються якоюсь суттєвою ознакою, наприклад: *льотчик-винищувач, льотчик-випробувач, льотчик-дослідник, льотчик-космонавт* і т.п. Вони виділяються як назви видів професійної діяльності одного роду занять при називанні особи за професією. При семантичному розчленуванні складноскладених іменників на окремі компоненти, що можливе тільки при семантичному аналізі, кожний другий компонент виявляється однорідним (за семантикою відношення до інших інших компонентів – слів цього семантичного ряду). Використовуючи лінгвістичний трансформаційний метод, ці компоненти можна вважати провідною моделлю речення з однорідними членами: *льотчик* може бути *винищувачем, випробувачем, дослідником* і т.п. У всіх відібраних для аналізу складноскладених іменниках нами перевірялась їх лексикографічна фіксованість за термінологічним словником. Словник містить в більшості слова спеціальні, переважно терміни. Із загальновживаної лексики нами здебільшого розглядаються термінологізовані складноскладені іменники. Термінологізованими вважаємо загальновживані іменники, які набули термінологічного значення, або ж іменники, які входять до складу загальновживаної лексики, наприклад: *салон-вагон, плащ-палатка*.

Виділення при аналізі групи термінологізованих слів, а також слів-термінів, зумовлюється кількісним переважанням серед них складноскладених іменників, що пояснюється активністю словотворчої моделі складноскладених іменників у сфері термінології. Деякі нові складноскладені іменники-терміни, що не встигли закріпитись у словниках (хоча й зберігають статус слова), відносяться до термінів і термінологізованих слів на основі контексту. Однак кількість таких слів незначна. До складноскладених іменників відноситься також невелика група слів загальної лексики: *козир-баба, козир-дівка, душа-приятель, ковила-трава*,

по-шин-трава, сон-трава, розрив-трава, м'яч-трава, любим-трава, неждан-трава, плякун-трава, рак-трава та ін., а також слова, що перейшли до загального вжитку із фольклору. Останні позначають казкові образи або ж предмети (змій-жеретій, соловей-розвійник, чоботи-самоходи). Такі слова в сучасній мові усталися лексикографічно. Співвіднесеність одиниць у перехідній групі встановлюється шляхом лексико-граматичного аналізу утворень досліджуваної структури (модель «іменник+іменник без з'єднувальної голосної»). До перехідної групи ми відносимо також утворення, що перебувають на межі апозитивного словосполучення і складноскладеного іменника, зберігаючи деякі ознаки складноскладеного іменника й апозитивного словосполучення.

Ознаки складноскладеного іменника в різних групах перехідних утворень можуть бути різні. Так, для частини перехідних одиниць властиве стійке номінативне значення (хоч і не закріплene в словниках). Це стійкі утворення, що позначають географічні назви: *Савур-могила, Сапун-гора* і т. п. Інші перехідні одиниці визначаються близькістю лексичних значень та ідіоматичністю (лексичне значення таких одиниць не випливає із суми значень їх складових компонентів). Це утворення з першим компонентом *горе, чудо, цар*, вони мають значення якісно-оцінної характеристики: а) осіб із визначенням роду занять чи якогось суспільного стану (*горе-мистець, горе-дипломат, чудо-богатир*); б) назви неістот (*чудо-дерево, чудо-ніч, чудо-меленка; цар-яблуко, цар-зілля, цар-трава*).

Елементи *горе, чудо, цар* і подібні в названих утвореннях виконують функцію словотворчого афікса: вони можуть сполучатись із різними компонентами (іменниками), але при цьому виявляють не номінативне значення, а оцінне. Такі елементи в сполученні з іменниками виступають як префіксoidи: *чудо-Дніпро, чудо-поле, чудо-береги; чудо-богатир, чудо-викладач, чудо-опера; цар-дівиця, цар-птиця, цар-трава* [2:25].

Утворенням перехідної групи властиві деякі риси апозитивних словосполучень. Утворення типу *Дніпро-ріка, Китай-город* позначене семантичною й граматичною розчленованістю, що виявляється в можливості зміни місця компонентів (*Дніпро-ріка і ріка Дніпро*). Всім перехідним утворенням, як правило, властиві синтагматичні відношення між компонентами (один компонент виступає означенням щодо другого означуваного); один із цих компонентів перехідних утворень може необмежено сполучатись з іншими лексемами (*горе-керівник, горе-рибак і т.п.*). Перехідні утворення, як правило, не мають лексикографічної закріпленості.

Отже, розглянувши складноскладені іменники як одиниці лексичного рівня і відмежувавши їх від синтаксичних одиниць, що виконують номінативну функцію (в першу чергу від апозитивних словосполучень), визначимо статус складноскладеного іменника, на основі якого встановлюється віднесеність утворень структури «іменник + іменник без з'єднувальної голосної». Статус складноскладеного іменника визначається єдністю основних ознак, які притаманні названому розряду іменників:

1. Складноскладені іменники є постійним «номінативним знаком» і характеризуються «цілісністю значення і відтворюваністю».

2. Лексичне значення складноскладеного іменника позначене ідіоматичністю.

3. Складноскладеним іменникам властива цільнооформленість.

1. Воронцова К.Б. Продуктивность и новые качества сложных имен существительных в современном русском языке (на материале словарей): Автореф. дис. ... канд. филол. наук.-Иркутск,1962.

2. Кочеткова Т.И. Сложносоставные имена существительные в современном русском языке (словообразовательный, лексикосемантический и грамматический анализ): Автореф. дис. ... канд. филол. наук.-М.,1983 .

3. Левковская К.А. Словообразование. Материалы по курсу языкознания.-М.,1954.

4. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка.-Л.,1941.

Л.Ф.Бараник

Молдаванизмы в русских островных говорах Одесчины

Предметом нашего внимания являются лексические заимствования из молдавского языка в говорах русских селений Арцизского, Саратского, Котовского, Измаильского районов Одесской области, на протяжении многих десятилетий непосредственно контактирующих с молдавскими говорами. Анализируются слова, заимствованные русскими переселенцами у соседей-молдаван, устанавливаются причины заимствования, степень усвоения молдаванизмов, исследуются особенности их фонетического, морфологического и семантического освоения.

Анализ заимствований в русских говорах Одесчины показывает, что большинство их воспринято из близкородственного украинского языка и его говоров. Языки отдаленного родства (молдавский, румынский, немецкий) воздействовали на лексику русских говоров гораздо слабее. Если украинизмы составляют 74% от общего числа заимствований, то